

Сидоренко В.В. Екзистенціальні вимоги до розвитку мовно-мовленнєвої майстерності вчителя української мови і літератури у творчій спадщині В.О. Сухомлинського / В.В. Сидоренко / Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту // матеріали V Міжнародних та XV Всеукраїнських педагогічних читань, м. Донецьк, 12-13 жовтня 2012р. – У 4-х т. – Т. 3. – Донецьк: Витоки, 2012. – С.77-82.

Сидоренко В.В., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання
Донецького облППО, к.філол.н., доцент

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ВИМОГИ ДО РОЗВИТКУ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Творчий феномен уроків української мови і літератури як мистецтва слова спричинено вивченням творів найвищої художньої вартості як неповторних явищ загальнолюдської культури, що сповнені потужного гуманістичного сенсу, прилученням дитини до системи духовно-етичних загальнолюдських цінностей. Крім того, за своєю глибинною функцією цей навчальний предмет є *людиноформувальним*, де відбувається формування творчого потенціалу кожного учня вершинними зразками художніх творів, персоналіями майстрів художнього слова (мовознавців, письменників, поетів, драматургів, публіцистів, літературознавців, літературних критиків), здійснюється плекання ціннісно-світоглядних орієнтирів, усвідомлення національної культури, звичаєвості, ментальності українського етносу, відчуття духовної спорідненості з його носіями. Поетапно, з уроку в урок перед школярами в усій величі і красі розкривається квінтесенція культурних здобутків українського народу, менталітет національної спільноти, розширюється мовна картина світу, здійснюється рецепція художнього слова, соціальних і культурних форм, що характеризують ту чи іншу історичну епоху, ведеться діалог споріднених культур, минулого із сучасним, учня-читача, словесника-творця із митцем, письменником. Вивчення української мови і літератури допомагає дитині вибудовувати власний світ цінностей, помічати й цінувати неповторну красу в мовних явищах, творах мистецтва, результатах продуктивно-перетворювальної діяльності людей, критично

осмислювати вчинки літературних персонажів і свої власні на основі засвоєних морально-етичних норм, застосовуючи їх у процесі подальшої життєдіяльності і життєтворчості. На *екзистенціальній спрямованості навчальної дисципліни*, у центрі якої знаходиться вивчення і відображення буття людини та її внутрішні переживання, ірраціональне в людському «Я» для самотворення і самовдосконалення, наголошував видатний український педагог, психолог, філософ В.О. Сухомлинський. Проте нова якість професійно-педагогічної дії вчителя залежить від майстерного володіння словом, адже «слово – це полководець, який веде в бій. Це музикант, який доторкається до дримаючих струн людської душі; знайте, до якої струни доторкнутись, і вона зазвучить дивною музикою» [3, с. 213], «у слові вчитель виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця» [3, с. 322]. Чи не найперше в історії вітчизняної педагогічної думки В.О. Сухомлинським були вияскравлені *екзистенціальні вимоги* до мовлення вчителя української мови і літератури, розвитку його мовно-мовленнєвої майстерності.

Екзистенціалізм (від лат. *existentia* – існування) – це течія в сучасній філософії і літературі, що ставить у центр вивчення і відображення існування людини та її переживань. Основним екзистенційним принципом людського існування Фрідріх Ніцше, Мартін Хайдеггер, Ролло Мей вважали «бути-у-світі», причому дефіси вказують на єдність об'єкта і суб'єкта, особистості і навколишнього світу, а також трансценденції – виходу у світ. На думку екзистенціалістів, ми живемо у світі, який найкраще можна пізнати і зрозуміти із власної точки зору. Екзистенціональне мислення – це мислення, в якому бере участь людина в цілому, «фізично – душевно – духовно», разом із почуттями і бажаннями, сподіваннями і турботами, потребами і досвідом. Шлях до справжньої, автентичної людини лежить через пробудження в ній потенційних можливостей, осягнення справжнього людського існування. Дійсно, під час засвоєння змісту художніх творів та виконання комунікативних завдань на уроках української літератури і розвитку

зв'язного мовлення перед дитиною постають ситуації екзистенційного вибору (підтримки чи не підтримки вчинків літературного героя, засудження чи виправдовування поведінки, умотивованості чи невмотивованості дій персонажів), на яких вона вчиться вибудовувати власну життєву позицію відповідно до потреб її буття, існування, світогляду, дій, учинків тощо, приймати рішення, брати на себе відповідальність. Учитель української мови і літератури якнайповніше порівняно з іншими навчальними предметами супроводжує процес суб'єктивації дитини, тобто включення в суб'єктний досвід учня думок і почуттів, досвіду автора художнього твору, літературного героя, проникнення в мову образів і ситуацій, відкриття їхнього глибинного смислу.

За глибоким переконанням В.О. Сухомлинського, викладати українську мову і літературу повинні найздібніші і найталановитіші вчителі, оскільки викладання мови – це виховання розуму, формування строю мислення, різьблення найтонших рис духовного обличчя людини, майстерність творити людську душу. Обов'язковим компонентом педагогічної майстерності вчителя-словесника В.О. Сухомлинський називав мовно-мовленнєву і мисленнєву культуру: «Оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості» [2, с. 241]. Важливою умовою успіху у викладанні предмета вважав любов учителя до слова, відчуття краси слова, підвищення мовленнєвої культури, боротьбу із безграмотністю, неясністю мовлення: «Говори правильно: кожне слово має свій смисл, невміння вибрати потрібне слово – те ж саме, що замість тонко відточеного олівця на уроці малювання користуватися гвіздком» [2, с. 48]. Як учитель української мови і літератури закликав збагачувати активний словниковий запас дітей, учити правильно думати, використовуючи внутрішнє мовлення, висловлювати думки, виховувати чутливість до емоційного забарвлення слів, досягати, щоб слово стало засобом творчості, звучало для учня, як музика, а учень став музикантом слова, який дорожить його правильністю, чистотою, красою, милозвучністю. Учителеві треба вести

вихованців від книжки й думки до діяльності, від діяльності до думки й слова: «Діяльність має трансформуватися у власну думку, а власна думка повинна знайти відображення в слові» [4, с. 68].

Василь Олександрович категорично не погоджувався з думкою про те, що мова належить до «сухих» навчальних предметів, адже спотворюють її бездарні вчителі своїми недосконалими уроками, які байдуже ставляться до рідного слова. За переконанням В.О. Сухомлинського, мова – це той навчальний предмет, який спочатку треба полюбити, а потім вивчити.

У статті «Слово вчителя в моральному вихованні» В.О. Сухомлинський визначив функцію слова як інструмента впливу на душу дитини [3, с. 321]. Мистецтво виховання включає передусім мистецтво говорити, звертатися до людського серця. Ефективність слова вчителя віддзеркалює його чесність, тобто емоційна культура педагога пов'язана з культурою моральною, із людяністю, чуйністю душі. Справжній словесник-майстер дає моральну оцінку вчинкам, поведінці учнів не спеціально дібраним гострим, «крутим» слівцем, а емоційним відтінком звичайних слів, знелюднене слово завжди намагається заповнити криком, обуренням [3, с. 322]. В.О. Сухомлинський вважав, що слово вчителя не може бути брутальним, фальшивим, непристойним, а між висловами «душа дитини» і «слово вчителя» проводив логічний взаємозв'язок. Педагогічна некультурність, за слухним спостереженням Василя Олександровича, виявляється в тому, що вихователь знає лише дві-три мети словесного звертання до вихованців – заборона, дозвіл, докір. У майстра-вихователя звертання до вихованця має безліч цілей, і одна з них – роз'яснення моральної істини, поняття, норми, звернення до внутрішнього світу вихованця, прагнення проаналізувати вчинки, риси поведінки. Учитель української мови і літератури, що має високу педагогічну культуру, вчить дітей розмірковувати вголос, ділиться сумнівами, звертається за порадою, запрошує до спільних роздумів. Слово вчителя-майстра невимушене, задушевне, утверджує атмосферу довіри, щирості, спільності, породжує творчість учня. Майстерність, мистецтво

застосування слова виявляється в тому, що вчитель української мови і літератури створює для учнів атмосферу, насичену душевністю, пізнавальних та етичних, естетичних відкриттів, тобто творче слово вихователя породжує творчість учня.

Досконало володіючи мовою як засобом впливу на емоційно-естетичну сферу розвитку особистості дитини, Василь Олександрович читав, писав і зачитував учням власні твори-мініатюри, присвячені явищам природи, почуттям, переживанням: «Краплі роси під час сходу сонця», «Сонячні промені в гілках квітучого персика», «Персиковий сад», «Бджоли вилітають з вулика», «Гроза в лісі» тощо. Не уявляючи викладання мови без походів та екскурсій рідним лісом, без споглядання картин природи та вираження почуттів у словах, педагог організував «Школу під відкритим небом», систематично здійснюючи зі своїми вихованцями подорожі на природу. В.О. Сухомлинський присвячував спеціальні уроки таким словам, як зоря, вечір, степ, поле, річка, дзюрчить, мерехтить тощо; складав із дітьми твори, досягаючи того, щоб слово глибоко увійшло в духовне життя дитини, щоб учень міг передати словом найтонші почуття, враження від навколишнього світу.

Причини труднощів у роботі вчителя-словесника педагог вбачав у тому, що учні вже на уроках допускають помилки у своїх письмових роботах. Безпомилкове письмо залежить від багатьох чинників, зокрема швидкості читання школяра, структури уроку, методів і прийомів роботи на ньому. Тому готуючись до уроків граматики, В.О. Сухомлинський передбачав, де, в якому слові учень може допустити помилку, хто конкретно може її допустити: «Жодне «сумнівне» слово не залишалось без попереднього пояснення» [4, с. 56]. Каменем спотикання для учнів на уроках мови вважав свідоме засвоєння граматичних правил: «Неграмотність значної частини учнів – велике зло школи» [4, с. 53]. Якщо учень під час першого вивчення матеріалу твердо не засвоїв правопису префіксів, робить помилки на це правило, самостійне повторення учнем правил і виконання вправ не дадуть

позитивного результату. Вирішальне значення має перше ознайомлення з абстрактною істиною, граматичним правилом, залежності між умінням чи невмінням застосовувати знання і осмислювати факти в процесі опанування знань. Учитель-словесник має не допустити того, щоб під час першого вивчення матеріалу учень завчив правило, формулює його, проте допускає багато помилок. Для організації ефективної розумової праці школярів на осмислення фактів та здійснення певних узагальнень учитель має побачити результат розумової праці кожного учня. В.О. Сухомлинський був переконаний, що учень стане грамотним, коли на уроках не робитиме жодної помилки: «Викладаючи граматику, я завжди добивався, щоб уже на уроці першого вивчення матеріалу й безпосередньо після цього уроку учень не допускав у своїх письмових вправах помилок» [4, с. 56]. На уроці граматики має бути відведений час для запису й запам'ятовування слів, у яких можуть бути допущені граматичні помилки; старання, продумана підготовка до виконання домашніх завдань з метою запобігання помилок. Досвідчений учитель мови і літератури має свою методику перевірки зошитів, переважно вибірково-періодична, коли вчитель час від часу бере зошити кількох учнів, фронтально в усіх перевіряються тільки контрольні роботи, крім того намічає на весь період вивчення предмета зміст активної діяльності вихованців в системі вивчення предмета, розумове виховання, розвиток думки й мови. Для розвитку мислення і розумових сил дітей радив проводити спеціальні уроки мислення, живе безпосереднє сприймання образів, картин, явищ, предметів навколишнього світу, логічний аналіз, розумові вправи, знаходження причин і наслідків

У Павлівській середній школі В.О. Сухомлинський проводив велику роботу з вивіщення мовно-мовленнєвої майстерності учителів і учнів: «У школі повинна бути передусім висока мовна культура, повинна панувати атмосфера великої чутливості до слова: сказане чи написане неправильно має звучати не тільки для вчителя, але й для школяра таким же дисонансом, як фальшива нота для людини, яка володіє високим музичним слухом» [4, с. 67].

Проблема виховання засобами слова завжди перебувала в полі зору предметних комісій з української мови і літератури, педагогічних рад, семінарів (наприклад, спектр тем, присвячених мовно-мовленнєвій культурі, зокрема «Виховання любові до рідного слова», «Про культуру слова і всебічний розвиток особистості» і под.). Для того щоб виховувати чутливість до емоційного забарвлення слова, досягати, щоб слово звучало для учня, як музика, треба вести дитину у природу, показувати найтонші відтінки квітів, звуків, рухів, розкривайте людську працю як творчість, що це відобразилось у слові, у відтінках мовлення.

Отже, у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського досконале, віртуозне володіння словом має важливе значення для розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури, формування культури мовомислення, мовотворення і мовопродукування, введення дитину у навколишній світ, убереження її від моральної і духовної бездуховності, розкриття потенційних природних можливостей. Поради видатного педагога щодо вироблення ціннісних якостей вчительського мовлення, удосконалення комунікативних якостей не втратили своєї значущості й сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоренко В.В. Феномен педагогічної майстерності вчителя в концептуальних вимірах творчої спадщини В.О. Сухомлинського [Текст] / Вікторія Вікторівна Сидоренко // Рідна школа : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2012. – № 7(991). – липень. – С. 39-43.
2. Сухомлинский В.А. Избранные произведения В 5-ти т.: Т. 4. Павлышская средняя школа. Разговор с молодым директором школы. [Текст] / Василий Александрович Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1980. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Статті. [Текст] / Василь Олександрович Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – 639 с.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителів [Текст] / Василь Олександрович Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 304 с.